

Микола Козловець

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ VERSUS НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті проаналізовано низку проблем, пов'язаних з осмисленням перспектив і суперечностей мультикультурного розвитку національного суспільства, політикою мультикультурної ідентичності. Робиться висновок про те, що сучасна культурна політика покликана напрацювати тип національної ідентичності, зорієнтованої не на одну культуру, а на міжкультурні взаємодії.

Ключові слова: мультикультуралізм, ідентичність, національна ідентичність, глобалізація, політика мультикультурної ідентичності, міжкультурна взаємодія.

Kozlovets M. Multiculturalism versus National Identity

The article analyzes a number of problems related to comprehension of perspectives and contradictions of the national society development, to multicultural identity. The conclusion is that the current cultural policy is designed to develop the type of national identity, oriented not to one culture but to intercultural interaction.

Key words: multiculturalism, identity, national identity, globalization, politics of multicultural identity, intercultural interaction.

Козловец Н. Мультикультурализм versus национальной идентичности

В статье проанализировано ряд проблем, связанных с осмыслением перспектив и противоречий мультикультурного развития национального социума, политикой мультикультурной идентичности. Делается вывод о том, что современная культурная политика призвана выработать тип национальной идентичности, сориентированной не на одну культуру, а на межкультурное взаимодействие.

Ключевые слова: мультикультурализм, идентичность, национальная идентичность, глобализация, политика мультикультурной идентичности, межкультурное взаимодействие.

У сучасному соціально-філософському дискурсі, що відображає широку палітру теорій, концепцій, підходів до вивчення проблеми національної ідентичності, однією з найбільш значущих є теза про те, що розвиток національних суспільств відбуватиметься під зна-

ком мультикультуралізму. Мультикультуралізм, що формується під впливом зростання чисельності населення, глобальних інформаційно-комунікаційних потоків, міграційних процесів, посилення ролі транснаціональних компаній тощо, є не стільки однією з можливих альтернатив, скільки реальністю. В умовах глобалізації нормою життя стає перехресна взаємодія різних цивілізацій, культурне розмаїття, еклектичне поєднання стилів і смаків. Це, з одного боку, розширює культурні обрії національного суспільства, посилює його дієздатність, збагачує палітру фарб буття, а з іншого – може послаблювати його життєві сили, загострює проблему збереження культурної самобутності окремих етнічних спільнот, перспектив із національно-культурною ідентичністю [13, с. 23-72].

Суперечність універсальних глобальних цінностей і вимог на місцях зберегти свою самобутність становить зміст і зумовлює напрям суспільних змін у глобалізованому світі. Власне, конфлікт між людьми, які мислять категоріями глобального світу, і людьми, які асоціюють себе з локальною субкультурою – це конфлікт ідентичності й мультикультуралізму. Ідентичність і мультикультуралізм постають як природна тожсамість (у першому випадку) і розмаїття (у другому). Відповіддю на поглиблення конфліктів між людьми, які відчувають, що живуть у глобальному світі, і людьми локальної культури, є політика мультикультурної ідентичності, що ґрунтується на толерантності до всіх меншин, насамперед культурних. Мультикультуралізм, по суті, означає напрацювання правил і норм співіснування різних культур та їх носіїв в одному суспільстві, в єдиному правовому, соціокультурному просторі. На відміну від ставки на асиміляцію етнокультурних груп, концепція мультикультуралізму акцентує увагу на можливості й навіть корисності паралельного співіснування етнічних спільнот, громад, що репрезентують різні культури. До основних переваг застосування принципів мультикультуралізму відносять відмову від ксенофобії та шовінізму, різного виду упереджень, визнання та толерантне ставлення до расових, етнічних, релігійних угруповань та гендерних і сексуальних меншин [11, с. 35-38].

Найважливішим засобом, за допомогою якого індивіди й національні спільноти організують і концептуалізують власну ідентичність у глобалізованому просторі й часі, є національна культура. Національна культура – це символічний світ, створений етносом відповідно до його цінностей, ідеалів, єдина ланка між минулим і сучасністю. Саме в національній картині світу, за влучним висловом Г. Гачева, відображена “цілісність національного життя: і природа, і

стихія, і побут, і фольклор, і мова, і образність поезії, співвідношення простору і часу та їх координат: далечинь, широта, верх, низ, етос, шлях тощо – тобто виявляється начебто вибір, основний фонд національних цінностей, орієнтирів, символів, архетипів” [3, с. 21].

Як механізм людської взаємодії, національна культура є підґрунтям для самоідентифікації суспільства і його членів, усвідомлення свого колективного “Ми” й індивідуального (у групі) “Я”, маркування себе самобутніми формами своєї культури, розрізнення “своїх” і “чужих”. Національна культура допомагає людям жити у певному середовищі, зберігати єдність і цілісність свого співтовариства у взаємовідносинах з іншими спільнотами. Вона виступає способом самовідтворення нації в самоідентифікації, формою прояву національної самосвідомості і світосприйняття. Власне, самодостатність культури є стрижнем ідентичності, а національно-культурне осереддя – живильним, стимулюючим струменем її збереження. Саме в культурі концентрується національна енергія, нереалізована у практичних сферах історичної діяльності. Деструкція національної культури та зміна системи цінностей породжують таку проблему, як криза національної ідентичності.

Зіткнення “давоської культури” (міжнародна бізнес-культура), культури “мак-світу” з культурами національних, локальних спільнот веде до виникнення різних дискурсів, підходів до трактування національної ідентичності, змін соціально-етнічного ландшафту сучасного світу. Глобалізація є не тільки показником інтеграції і гармонії. В умовах глобалізації яскраво виявляються також ознаки відмінностей, роз’єднання, розмежувань, дискримінації і розбіжностей. Світ, стислий до меж однієї економічної, фінансової, торговельної, електронної системи, ніколи не був таким поділим бар’єрами залежно від сили, добробуту, впливу і доступу до інформації, ресурсів [10, с. 59-62].

Новий виток культурної диференціації, притаманний сучасній епосі, є природною реакцією на загрозу “вирівнювання” у період інтенсивних міжкультурних, міжцивілізаційних контактів. Він також пов’язаний і з необхідністю нового визначення ідентичності людини і національної спільноти у глобалізованому світі, зі встановленням подібностей і розбіжностей між різними культурними ареалами. Чим тіснішими і різноманітнішими стають міжкультурні контакти, тим більше людина переживає за свою ідентичність.

Своєю чергою, почуття ідентичності може бути причиною, що дає імпульс новим культурним відмінностям. Розмаїття людських культур, гадаємо, меншою мірою зумовлене ізольованістю їх носіїв і біль-

шою – зв'язками, які їх об'єднують. Внесок різних культур у світову цивілізацію полягає не в інвентарному списку їх особливостей і диференціальних відмінностей, а насамперед визначається їх творчим потенціалом взаємного діалогу. Засвоєння нових форм – це момент саморозвитку культури, тому навіть традиційні культури не вільні від запозичень.

Культурна глобалізація ставить питання про “герметичність”, не-проникливість національної культури й національної ідентичності. Деякі держави внаслідок ізоляціонізму, урядового контролю, браку ресурсів або потужної вітчизняної індустрії культури та глибоких традицій продовжують залишатися поза цією тенденцією. Наприклад, могутність індійської чи американської кіноіндустрії виявляється в тому, що вони, як і раніше, домінують на більшості власних внутрішніх ринків, а могутність іранської держави та культурна гегемонія ісламу є запорукою того, що внутрішнє споживання продуктів культури передбачає вітчизняне їх виробництво.

Страх перед втратою своєї культурної “ідентичності” не може бути ототожнений лише зі зростаючою вестернізацією, передусім американізацією. Розквіт культури завжди супроводжувався запозиченнями. Це було притаманне античності, середнім вікам і сьогодні відбувається те ж саме: проникнення могутнішого культурного середовища у менш потужне. Скажімо, страх перед зовнішніми впливами призвів до крайньої форми ізоляції Бірму (М'янма) в Азії і Албанію (до середини 90-х рр. ХХ ст.) в Європі, що обернулося для декількох поколінь культурною і науковою відсталістю. Навіть спроби таких розвинених країн, як Франція, дещо замкнутися на собі мали для французької культури переважно негативні наслідки. Протистояти впливові вестернізації можна лише шляхом створення привабливішого культурного оточення, а не його заперечення чи деякої форми ізоляції [9, с. 30].

Можливості осягнення “свого” і “чужого” в культурі пов'язані зі змістом й характером культур, які утворюють національний культурний простір. Розрізняють три політико-філософські моделі організації етнокультурної сфери – національну державу, мультикультурне суспільство і полікультурне (поліетнічне) суспільство. Мультикультуралізм, на думку науковців, відповідає ліберальним концепціям і розглядає суспільство як таке, що складається з індивідів, які самовизначаються в культурній сфері. Полікультурне суспільство – в соціал-демократичній традиції – припускає, що в етнокультурному зрізі воно складається з етнічних громад, які виступають носіями колек-

тивних прав. Для європейського менталітету більш звичним є концепт полікультурності (поліетнічності) [11, с. 35-38].

Концепт мультикультуралізму, хоч і володіє певною привабливістю в “абстракції”, з позиції практичної цінності ще потребує доведення. Так, ще у 90-ті рр. ХХ ст. елітарна громадська “Комісія Сполучених Штатів з національної безпеки” зазначала, що “мультикультуральна фрагментація, перенесена на сприйняття різних поколінь, веде до втрати відкритих проявів національної ідентичності... серйозно підриває американську національну ідентичність і національну волю” [9, с. 34].

Останнім часом гострі дискусії з проблем мультикультуралізму розгорнулися у Франції, Бельгії, Великобританії, особливо в Німеччині після публікації праці Тіло Саррацина “Німеччина – самолівідація” (2010). Дослідник констатує, що зростання кількості іммігрантів, які не сприймають німецьку культуру і не прагнуть інтегруватися в німецьке суспільство, веде до занепаду Німеччини. Він висловив припущення, що продовження чинної політики щодо іммігрантів спричинить ісламізацію країни і крах її економічної системи. Тому Т. Саррацин виступив із вимогою обмежити імміграцію в Німеччину вихідців з Туреччини і країн Близького Сходу. Після звинувачень Т. Саррацина у ксенофобії, з’ясувалося, що його погляди поділяє більшість громадян країни. Отже, мультикультуралізм як інструмент інтеграції виявив свою недостатню ефективність передусім щодо громадян, які мають мусульманське походження.

На думку російської дослідниці В. Федотової, природне розмаїття культур політикою мультикультуралізму може бути перетворено у роз’єднаний простір культур, в якому інтеграційні тенденції відсутні, а політична спільність (ідентичність на основі громадянства) втрачається [15, с. 21-23]. Мультикультуралізм партикуляризує приватне життя, а відтак, передбачає деполітизацію суспільства, відсутність турботи приватної особи про країну. Ми цілком солідарні із застереженням Т. Терешкової про те, що “доктрина мультикультурності” для нашої країни “означає швидку загибель країни, викреслення її з сучасної історії” [12, с. 92]. Культивування ідентичності за громадянством, навпаки, спрямовує індивіда на політизацію, на відчуття зв’язків своєї належності до країни і відповідальності за неї, а не тільки на власне процвітання і високий статус.

Сучасні процеси глобалізації і диференціації культури відбуваються одночасно. Глобалізація перевіряє на міцність ті культури, які нехтують новітніми технологіями і науковим прогресом або за-

перечують їх. Саме для таких культур національна держава служить єдиною прийнятною формою виживання, а родові, ментальні архетипи виступають своєрідною підтримкою, що дозволяє протистояти натискам глобалізації. Тому особливо гостро постає питання про співвідношення культурних традицій і модернізації.

Відомо, що культура будь-якої спільноти спирається в своєму розвитку на традиції минулого і сьогодення. Відчуження особистості від власної культури, культурне забуття несуть дійсну небезпеку для національної ідентичності, внаслідок чого втрачається культурне обличчя не тільки індивіда, а й спільноти людей (народу, нації). Чим сильніше глобалізація відриває культуру, цінності, економічне життя від їх власного історичного ґрунту, тим більше число людей шукають захистку в своєму усталеному світі норм і моделей поведінки, в намаганні зберегти особливості й відмінності своєї культури.

Тому надзвичайно важливо, щоб сучасна культурна політика змогла напрацювати принципово новий тип національної ідентичності – ідентичність, що орієнтується не на одну конкретну культуру, а на міжкультурні взаємодії. Необхідно зрозуміти, що вплив культур однієї на іншу не тотожний їх взаємодії, хоча саме із цих “впливів” і виникає взаємодія. Взаємодія завжди багатша суми впливів, подібно до того, як система завжди більша суми її складових. Якщо вплив – це переважно процес одновекторний, суб’єкт-об’єктний, то взаємодія – значно складніший, полісуб’єктний процес.

Існує декілька теорій, що описують процес міжкультурної взаємодії в умовах глобалізації. Одна з них – теорія зіткнення цивілізацій С. Гантінгтона, згідно з якою глобалізація не має наслідком культурну гомогенізацію, не сприяє взаєморозумінню культур, а навпаки, може призвести за неадекватної політики до зіткнення цивілізацій. Зіткнення цивілізацій – це зіткнення спроб зберегти ідентичність групою традиційно орієнтованих цивілізацій, таких як ісламська, православно-християнська, конфуціанська або змінити її під впливом західно-християнської цивілізації як лідера глобалізації [16, с. 226-385].

Другою концепцією міжкультурної взаємодії є теорія гібридизації Я. Пітерса, яка нагадує викладені ще в XIX ст. російським мислителем М. Данилевським моделі взаємодії між культурами. Ця теорія характеризує міжкультурну взаємодію у термінах, близьких до садівничої діяльності: пересадка, щеплення, ґрунтові добрива. Ці м’які форми зрощення рис різних культур створюють нові типи ідентичностей.

Третя концепція – теорія макдональдизації Дж. Рітцера, який побачив у ресторані “Макдональдс” не просто форму “швидкого хар-

чування”, а спрощену систему раціональності, яка відповідає рівню адаптації і сприяє примітивній раціоналізації цього рівня. На думку Дж. Рітцера, глобалізації легше піддається те, що відповідає спрощеним формам раціональності, насамперед символічний, а не предметний чи субстанціональний аспекти. Ці висновки дуже евристичні для розуміння того, чому серед форм культури тільки масова культура по-справжньому глобалізується. Саме вона постає як інструмент руйнування національної ідентичності [14, с. 150-151].

Відтак, у сфері культурної ідентичності постають три можливі варіанти розвитку ідентичності: зіткнення, м’яка взаємодія і зміна, відрив від традиційної ідентичності за допомогою схем спрощеної раціональності. Чи можна “зближувати” культури в процесі глобалізації і який внутрішній смисл взагалі несе в собі у цьому випадку слово “зближення”? Чи повинні всі народи знайти якусь єдину національно-культурну ідентичність, говорити на одній мові і запровадити єдині символи віри? Або, можливо, якійсь одній культурі буде відведене місце “головної культури”?

Культурна багатокладність світу – необхідна умова нормального функціонування сучасної цивілізації. Тому “спроби уніфікації культур, які зустрічаються за спрощеного розуміння процесу глобалізації, як і протиставлення Сходу і Заходу за цивілізаційними підставами, – пише відомий російський дослідник проблем глобалізації К. Делокаров, – не можуть вважатися продуктивними, оскільки такі інтерпретації виходять із хибної тези – наявність у світі єдиної істинної культурної традиції, що відповідає імперативам глобалізуючого світу. Подібна установка залишає поза увагою той основоположний факт, що розмаїття і діалог культур – джерело розвитку народів, тоді як спроба диктату чи уніфікації завжди призводила і сьогодні призводить до загострення напруженості у світі на ґрунті міжцивілізаційних, міжетнічних, міжрелігійних тощо протиріч” [5, с. 6-7].

Сучасна культурна глобалізація відрізняється від попередніх форм набагато вищою інтенсивністю практик, більшими масштабами та швидкістю поширення культур і культурного обміну, ніж у попередні роки, які як на національному рівні, так і на міжнародному стають інформаційно насиченішими, щільнішими. Стали іншими панівні форми культурної глобалізації, швидко змінюється її стратифікація. Якщо на початку доби європейського модерну культурні потоки попервах спрямовувалися із Заходу до решти світу, то в сучасному світі географія цих потоків є досить складною. Нині домінує потік культурної продукції з її образами, жанрами та змістом головним чином із

США й деяких західних держав до решти країн Заходу та до більшості країн, що розвиваються. Разом із тим ці потоки почали рухатися і узворотному напрямі, переважно в зв'язку з міграцією, а також через переміщення інших культурних форм із Півдня до Півночі та зі Сходу на Захід. Музика, національні страви, ідеї, вірування та література проникають у культури Заходу з Півдня та Сходу, утворюючи нові напрями культурних взаємозв'язків.

У сучасному дискурсі про культурну глобалізацію світ постає як сфера, що постійно обертається в просторі. Домодерна й теперішні форми, в яких культури уявляли себе на тлі всеосяжного космосу – земного й небесного, – дуже відрізняються одна від одної. До часів європейського Просвітництва небагато культур уявляли світ як єдине ціле, а народи – як єдину людську спільноту, що стоїть вище будь-яких соціальних, духовних або біологічних відмінностей і поза ними. Саме крізь призму такого дискурсу ми можемо описати особливу форму глобалізації культури – появу й поширення ідей, вірувань про земну кулю та саме людство. Попри те, що більшість людей залишаються укоріненими в місцевій або національній культурі та у певній місцевості, для них стає дедалі важче жити культурно відокремленими від світу, в якому вони існують. Нові світи – це і нові ідентичності, де вже знайомі символи і традиції набувають нового значення й перспективи [4, с. 424–430].

Яскраво вираженою тенденцією сучасної культурної глобалізації є певне культурно-ментальне “усереднення”, нівелювання національних, мовних, релігійних, гендерних та інших індивідуальних особливостей – створення космополітичного індивіда, своєрідного “громадянина світу”. Причому домінантною сферою прояву такого індивіда виступає інформаційне середовище. Нерідко західні цінності подаються як “природні”, “універсальні”, “загальнолюдські”. Зазначимо, що нові (“креалізовані”) культурні форми можуть не стирати розмаїття життєвих варіантів, а надавати їм нових форм, які почасти інтегрують попередні. Є переконливі приклади того, як окремі суспільства плідно використовують сучасні медіа для того, щоб відроджувати свою ідентичність – розповсюджувати власні традиції, передавати їх нащадкам. Навіть “мільні серіали”, перекладені рідною мовою, сприяють підсвідомому зростанню тяглості до неї.

Парадоксом сучасної глобалізації став той факт, що локальні відмінності, насамперед культурні, поступаючись масштабністю, кількістю, стали виразнішими, ніж раніше. Можливо, цією своєю новою якістю вони зобов'язані розвитку уніфікуючих глобалізаційних тен-

денцій і необхідності протистояння ним, щоб зберегти іманентно притаманні культурі своєрідність, самобутність та унікальність духовних традицій. У процесі глобалізації діють дві взаємодоповнювальні тенденції. Перша – це формування універсальних рис способу життя людей, які живуть у різних країнах (одяг, кухня, засоби зв’язку, спорт, масова культура, багато досягнень науки, ЗМІ, високе мистецтво, комп’ютеризація, мультимедіа, Інтернет), і друга – одночасно з неминучою уніфікацією відбувається зростання “культурного націоналізму”: чим більше ми стаємо подібними, тим більше підкреслюємо свою унікальність.

Історія суспільного розвитку не підтверджує тезу деяких дослідників про рух людства до єдиної культури. Навпаки, там, де модернізація набирає обертів, інтенсивність вестернізації падає, і місцева культура починає відроджуватися. Маємо приклади глобалізації насамперед у сфері економіки і технології. Досвід економічного розвитку таких країн Сходу, як Японія, Південна Корея, Тайвань, Китай свідчить, що досягнувши економічного і соціального прогресу на шляху модернізації (незважаючи на суперечливість цього процесу), вони водночас зуміли зберегти свою національно-культурну ідентичність. Ці країни зовсім не відмовляються від своєї національної та духовної культури, а зберігають і розвивають її з урахуванням тих змін, які відбуваються в світі. Вони дотримуються гасла: “Будемо модерними, але не станемо такими як ви”.

Незважаючи на те, що на тлі процесів глобальної інтеграції національні держави все більше втрачають свої позиції щодо захисту національної економіки, забезпечення своїми силами екологічної безпеки, а їх внутрішня і зовнішня політика стає залежнішою від міжнародних наднаціональних структур й інституцій, у політичних кордонах держави, як і раніше, знаходиться місце для співіснування і співпраці різних етнічних і культурних спільнот. Ймовірно, що і в майбутньому їх взаємодія так само буде виконувати найважливішу інтегруючу функцію в економічній, політичній, соціальній і культурній сферах життя національного суспільства. У цьому сенсі можна погодитися з К. Хюбнером, що нація, як форма існування державно-політичної спільноти, з погляду мультикультурної перспективи розвитку, і далі зберігатиме своє значення [17, с. 292-298].

Справедливість цього положення підтверджується не тільки стрімким розвитком міграційних процесів, взаємним обміном населення між різними національними суспільствами і континентами, які визначають їх сучасну полікультурну палітру, а й внутрішньою

динамікою розвитку сучасних націй, національних держав, у межах яких набирають силу як національні, так і субнаціональні тенденції й рухи. Необхідність впровадження мультикультурної ідеології в історичних національних державах зумовлюється, з одного боку, національними меншинами, що вимагають дотримання своїх національних прав, а з іншого – етнічними групами іммігрантів, які виступають за культурний та етнічний плюралізм суспільства. У першому випадку домінуючою є потенційна небезпека ескалації етнонаціоналізму і сепаратизму, а в другому – ідеї етнокультурної спільноти.

Утвердження принципів культурної відмінності виявляються в тому, що в новій соціально-політичній та економічній ситуації, коли держава стала піддаватися могутнім впливам глобалізаційних процесів, активно почали включатися внутрішні механізми інтеграції, які ґрунтуються на самосвідомості і культурних відмінностях. Гадаємо, що держава, як і раніше, виступатиме найважливішим елементом міждержавної системи відносин, яка ґрунтується не тільки на основі національного суверенітету, а й на рівновазі сил. У зв'язку з цим, одне з головних питань сучасності полягає в тому, чи зазнаватиме система міждержавних відносин радикальних змін у бік її фрагментації і збільшення кількості невеликих національних політичних утворень, чи ж майбутнє людства стане визначатися у межах великих національних суспільств, що визнають і підтримують свій мультиетнічний й мультинаціональний характер.

З позицій мультикультуралізму, окремі країни, де імміграційний приплив населення перетинається з процесами конституювання нових націй, корінними етнічними групами можуть виступати одночасно як мультиетнічні й мультинаціональні. Їх мультинаціональний характер визначається наявністю історичних, “своїх” національних меншин, а поліетнічність – сучасними міграційними та імміграційними процесами. Взаємна зумовленість двох цих важливих соціальних дискурсів визначає сутність сучасної дискусії з проблем нації. Вона полягає в тому, що формування національної ідентичності та нації нового типу зумовлює визнання рівності культур національної більшості і національних або етнічних меншин, а також їх подальший розвиток на основі принципів мультикультуралізму. Найважливішим з них є принцип уведення всього різноманіття соціальних відносин і конфліктів у правове поле держави через активізацію її посередницьких, регулятивних функцій. Держава, таким чином, виступає як найважливіша інституція вирішення проблеми стабільності сучасної нації [1, с. 110-112].

Системне осмислення перспектив і суперечностей мультикультурного розвитку національного суспільства дозволяє розглядати мультикультуралізм, що спирається на ідею співгромадянства як базовий соціально-політичний принцип, як важлива методологія соціального і культурного розвитку країни. Однак мультикультуралізм має припускати не механічне поєднання різних культур, або їх відособлене співіснування на певній території, а передбачати поступове формування єдиного культурного простору з домінуванням у його сегментах певної етнокультурної традиції (або комплексу етнокультурних традицій). Як етнопонаціональна політика мультикультуралізм повинен не тільки заохочувати і реально підтримувати культурний плюралізм різних етносів, етнічних груп, емігрантських родин або окремих осіб, а й водночас домагатися їх інтеграції в єдину політичну націю.

Варто зазначити, що нові форми взаємодії культур в умовах глобалізації передбачають уже не часткове заглиблення в чужу культуру (добровільний чи вимушений крок), яке змінює обидві культури, руйнуючи “свята святих”. У сучасному світі трансформуються і стають частковими такі ідентифікаційні характеристики традиційної культури, як закритість і самоізоляція. Під впливом мас-медіа у цих культурах починає зростати “Інший” і це зростання досить суперечливе, бо одночасно воно деструктивне (руйнує традиції) і креативне (руйнуючи, оновлює).

Не випадково дослідники виділяють множинність проявів культурної самобутності в сучасному світі. Це “самобутність в умовах відкритості”, що пов’язана зі зняттям жорстких кордонів при здійсненні комунікацій, веде до пом’якшення логіки взаємовиключень і створення умов для співіснування різних національних культур у глобальному світі. Носії традиційної культури цього типу відкриваються взаємодії з іншими культурами, створюючи тим самим атмосферу “попередньої готовності” до діалогу. Інші цілі стоять перед носіями “самобутності як форми закритості”: захист свого природного і соціокультурного простору, протиставлення своїх цінностей чужим, які поширюються різними каналами. Найбільш перспективний варіант – “самобутність, яка спрямована у майбутнє, – project identity”, котра створює умови для формування громадянського суспільства і проведення політики культурного плюралізму” [6, с. 307-308].

Відповідно, з одного боку, орієнтації на цінності відкритого світу не обов’язково ведуть тільки до уніфікації культури, а можуть слугувати підтриманню культурного плюралізму та етнокультурного розмаїття шляхом повноцінної взаємодії, а з іншого – вони можуть

сприяти формуванню зразків транснаціональної культури, які міститимуть і нівелюватимуть етнічні цінності, етнокультурну самобутність і традиції. Це лише два сценарії із можливих альтернатив майбутнього розвитку культури.

Зупинимось на ризиках втрати базових характеристик національних культур і трансформації моделей національно-культурної ідентичності. Твердження про те, що найбільш виразно вони виявляються у тих країнах, які активно долають свою “закритість” у глобалізованому світі, не надають належної уваги регуляції обсягів і динаміки контактів з іншими культурами, не зовсім правильні. Ці ризики – гранично небезпечні для існування всіх культур, оскільки можуть виявитися у різних варіантах: у розмиванні національної ідентичності, ускладненні ідентифікаційних моделей, маргіналізації тощо. Особливо важливим для людини є процес засвоєння традицій локальної культури, яка зберігає свою продуктивну силу, підтримує національно-культурну ідентичність. Шляхом адаптаційних ресурсів своєї культури усувається надмірна “нестабільність” індивіда в нових умовах, створюються передумови для засвоєння ним інших культурних практик. Тим самим понижуються різного роду “антропологічні ризики” глобалізованого світу.

Розмивання ідентичності у глобальному світі свідчить про послаблення механізмів упорядкування різних очікувань і узгодженості між світами інших культур, які вступають у взаємодію. Етнокультурну самобутність не можна підтримувати без довіри до інших культур, оскільки без контактів вичерпуються механізми її саморозвитку. Кожна культура відносно іншої культури виконує функції не тільки збереження своєї ідентичності, а й підтримує іншу ідентичність. Відтак ідентичність у сучасному світі є відкритою, тобто орієнтованою іншими етнокультурними і національними спільнотами, межі яких не є жорсткими. До особливостей сучасної ситуації Н. Еліас відносить ту обставину, що “на глобальному рівні Ми-образ, Ми-ідентичність більшості людей не встигає за реальністю фактичного рівня інтеграції. Ми-образ залишається далеко позаду реальності глобальних взаємозалежностей, у тому числі й можливого руйнування спільного життєвого простору окремими групами людей” [7, с. 264-269].

Спроби спротиву окремих національних культур проникненню глобальної культури не можуть змінити інтеграційний вектор розвитку, оскільки основне стратегічне завдання культурної політики – створити умови для адаптації нації до зміни зовнішніх умов, причому такої адаптації, яка дозволяє уникнути переходу соціокультурних

ризиків із потенційних у розряд реальних. Історія культури засвідчує, що динаміка розвитку нації значною мірою підпорядковується ритмам самовідновлювальної циклічності, яка забезпечує імунним механізмом національної традиційної культури. Але його активізація пов’язана не лише з можливостями самої нації “захистити” свою унікальність, а й значною мірою з культурною політикою як інструментом визначення і реалізації цілей. Так, у смислі інституційного соціально-політичного устрою Японія не дуже різко відрізняється від західних країн і вважається західною країною. Однак, очевидно, що до своєї національної ідентичності вона ставиться дуже чутливо. У масовій свідомості японців збереглися базові смисложиттєві установки, які мають глибоке соціокультурне й архетипічне коріння, що в сукупності формує ідеальний тип японця, який володіє автономністю мислення, значною адаптаційною спроможністю до культурних інтервенцій та історичних поворотів долі, зберігаючи при цьому переважно “неекономічний” характер соціальної взаємодії [18, с. 59-67].

Глобалізація, як уже зазначалось, охоплює країни, які мають різні культурні установки і які перебувають на різних щаблях історичного розвитку, що відображає своєрідність процесів культурної взаємодії і наслідки їх взаємовпливів, зокрема і на національну ідентичність. Перед наступом глобалізації ідентичність або зазнає змін, або набуває чисельні, не притаманні цій культурі відтінки. При цьому взаємовпливи культур відбуваються як на рівні формування єдиного комунікаційного простору (з відповідним формуванням подібних елементів), так і на рівні поширення елементів “культурних продуктів”, що змінюють процеси ідентифікації.

Процес глобалізації має наднаціональний характер. Одночасно із глобалізацією постає явище, яке можна назвати транснаціональністю. Хоча це явище має надкультурний характер, проте його діапазон характеризується обмеженим радіусом дії, ніж глобалізація. Глобальні процеси незалежні від конкретних національних територій, а транснаціональність завжди закріплена до якогось національного контексту, простору. Як глобалізація, так і транснаціональність у культурному вимірі передбачають відхід від традиційного поділу “центр” – “периферія”. Відбувається детериторіалізація культур, і найчастіше тотожність етнічності груп знаходить свій вияв у різних культурних і суспільних умовах на новій території. З’являються своєрідні етнопейзажі, в яких колективна тожсамість на новій території насичується новими символами і цінностями рідної культури і культури етнопейзажів. Все частіше ми можемо говорити не стільки про ту-

рецьку, китайську (чи якусь іншу) діаспору, скільки про “народи поза межами рідної землі”. Дослідники відображають це в таких темах, як “латинізація” Сан-Франциско, “караїбізація” Нью-Йорка або дослідження етнічних меншин турків чи поляків у сучасній Німеччині.

Отже, транспарентні кордони істотно змінюють конфігурацію міжкультурної взаємодії, національно-культурні спільноти набувають дедалі більше екстериторіальних ознак, на зміну внутрішній гомогенності приходить культурна гетерогенність. За всієї потужності інтеграційних процесів зберігається етнічний архіпелаг людства у сенсі культурної диференціації. Глобалізаційні процеси охоплюють, головним чином, сферу виробництва, економіки, комунікацій і науки, а в питаннях культури залишається фундаментальна диференціація людства. Глобалізація перетворює насамперед “інструментальні компоненти культури: структуру матеріального споживання, способи інформації, економічні інститути, тип освіти, меншою мірою і далеко не скрізь – політичні інститути – і набагато менше її глибинні, екзистенціональні аспекти, “душу” – релігійну свідомість, структуру само-свідомості особи і міжлюдських відносин, життєві смисли” [8, с. 18].

Людство сьогодні перебуває в такій ситуації, коли різні цивілізації повинні навчитися жити поряд у глобалізованому світі, взаємно збагачуючись. Відсутність діалогу може призвести до непорозуміння, напруженості, зіткнень. Світовий порядок, заснований на діалозі, є найбільш надійним засобом попередження зіткнення культур, цивілізацій. Діалог можливий лише між тими, хто здатний подолати вузький обрій своєї ідентичності, піднятися над ним, включившись у ширшу комунікаційну систему відносин. У ньому беруть участь ті, хто, усвідомивши свою самобутність, відмінність від інших, водночас усвідомлює і свій зв’язок з іншими. Діалог й існує задля встановлення цього зв’язку, досягнення взаємної згоди між людьми, народами.

Вибір ідентичностей не повинен призводити до їх “зіткнення”, і не до “зіткнення цивілізацій”, а до визнання культурного розмаїття глобального світу, де люди, нації повинні відчувати себе частиною не лише своїх локальних суспільств, а й всього людства. Форма взаємодії глобального і локального – швидше співіснування, ніж зіткнення. Врахування цього чинника вкрай важливо для розуміння сучасних світових процесів. “Ідея великого синтезу” – синтез західної і східної традиції – жодним чином не знімає проблеми пошуку національної ідентичності, як і навпаки. Плодом “великого синтезу” може стати (і повинен стати) новий образ світу й людини в сучасній глобалізованій культурі. Від відповіді на це питання залежить повнота процесів

трансляції духовних цінностей, з’ясування інституційної ролі культури в становленні новітніх ідентичностей.

Література:

1. Бадмаев В. Н. Феномен национальной идентичности (социально-философский анализ): дис. . д-ра филос. наук: 09. 00. 11 / Бадмаев Валерий Николаевич. – Волгоград, 2005. – 292 с.
2. Гантінгтон С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / Семюел П. Гантінгтон; [пер. з англ. Н. Климчук]. – Львів: Кальварія, 2006. – 474 с.
3. Гачев Г. Национальные образы мира / Гачев Г. – М. : Советский писатель, 1988. – 432 с.
4. Гелд Д. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура / [Д. Гелд, Е. МакГрю, Д. Голдблат, Дж. Перратон; пер. з англ.; передне слово Ю. Павленка]. – К. : Фенікс, 2003. – 584 с.
5. Делокаров К. Х. К вопросу о цивилизационном потенциале глобализации / К. Х. Делокаров // Многогранная глобализация. Сборник статей / Отв. ред. К. Х. Делокаров. – М. : Scientitis Press, 2003. – С. 3-16.
6. Кастельс М. Могущество самобытности / М. Кастельс // Новая индустриальная волна на Западе: антология / [под. ред. В. Л. Иноземцева]. – М. : Academia, 1999. – С. 292-308.
7. Касумова Г. К. Традиционная культура и глобализация / Г. К. Касумова // Вестник Бурятского государственного университета. Выпуск 14. Философия, социология, политология, культурология. – Улан-Удэ: Изд. Бурятского госун-та, 2008. – С. 264-269.
8. Кувалди В. Глобализация и рождение мегаобщества / В. Б. Кувалдин // Практична філософія. – 2001. – № 1. – С. 3-23.
9. Мильчин И. Культура как фактор американского глобального влияния / И. Мильчин // Философские науки. – 2003. – № 3. – С. 27-46.
10. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире / [ред. Л. Бергер, С. Хантингтон; пер. В. В. Сапова]. – М. : Аспект-Пресс, 2004. – 379 с.
11. Суконкина Т. Феномен мультикультурализма в современном обществе / Т. Н. Суконкина // Практична філософія. – 2008. – № 4. – С. 35-38.
12. Терешкова Т. С. Специфіка української національної ідентичності в умовах глобалізації культур / Т. С. Терешкова // Наукові записки. Серія “Культурологія”: матеріали міжнародної наукової конференції [“Проблеми культурної ідентичності та культурний проект Європи”], (Острого 24-25 квітня 2009 р.). – Острого: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2009. – Вип. 4. – С. 90-93.
13. Толстых В. Глобализация в социокультурном измерении / В. И. Толстых // Практична філософія. – 2001. – № 1. – С. 23-72.
15. Федотова В. Г. Глобализация и российская идентичность / В. Г. Фе-

дотова // Глобализация и перспективы современной цивилизации; [ред. Делокаров К. Х.]. – М. : КМК, 2005. – С. 150-151.

15. Федотова В. Г. Россия в глобальном и внутреннем мире / В. Г. Федотова // Мир России. – 2000. – № 4. – С. 21-23.

16. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон; [пер. с англ. А. Башкирова]. – М. : ООО “Издательство АСТ” : ООО “Транзиткнига”, 2004. – 635 с.

17. Хьюбнер К. Нация: от забвения к возрождению / Курт Хьюбнер; [пер. с нем. А. Ю. Антоновского]. – К. : Канон+, 2001. – 400 с.

18. Чугров С. В. Япония: гибридизация и гармонизация / С. В. Чугров // Полис. – 2008. – № 3. – С. 59-67.

Рецензент: доктор філософських наук, професор кафедри філософії Житомирського державного університету ім. Івана Франка **А. А. Герасимчук**